

RENKUMSE GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN 1899-1910:
UITSLAGEN EN ACHTERGRONDEN – DEEL III
De opvolging van burgemeester Van Toulon van der Koog 1906 – 1907
Jan de Wolf

Inleiding

Op 24 november 1906 werd bekend dat burgemeester J.V.M. van Toulon van der Koog per 1 januari ontslag had aangevraagd. Hij zelf zei bij zijn afscheid dat de beslommeringen van het werk een ongunstige invloed op zijn gezondheid hadden gehad en dat hij reeds geruime tijd overwogen had ontslag te nemen. Burgemeesters werden voor een periode van zes jaar benoemd door de minister van binnenlandse zaken, waarna herbenoeming normaal was. Bij een vacature konden belangstellenden solliciteren en de commissaris van de koningin deed dan een aanbeveling aan de minister, meestal van meerdere kandidaten, al dan niet in volgorde van voorkeur. De minister kon deze volgorde negeren of zelfs iemand benoemen die niet aanbevolen was. Wettelijk was bepaald dat kandidaten ingezetenen moesten zijn, tenzij het belang van de gemeente zich hiertegen verzette. Dit laatste was vaker wel dan niet het geval.

Familie Van Toulon van der Koog voor huize Hoogerheide

Een VVV vergadering

Op 6 december was een vergadering van de Oosterbeekse Vereniging voor Vreemdelingen Verkeer uitgeschreven, op verzoek van twaalf leden die wilden beraadslagen over de ontslag-aanvraag van Van Toulon van der Koog. De voorzitter, C.A. Prins, deelde namens het bestuur mee 'eventuele besprekingen omtrent de benoeming van de opvolger te moeten afwijzen, omdat men dan gevaar loopt te komen op politiek of persoonlijk terrein, wat in strijd zou zijn met het reglement der vereniging en zeer zeker haar grote schade toebrengen.' De eerste ondertekenaar van het verzoek verklaarde dat men tevergeefs getracht had de burgemeester over te halen om op zijn besluit terug te komen. Van Toulon van der Koog had indertijd het initiatief genomen tot oprichting van de VVV en hij wilde hem in een brief bedanken voor het vele goede wat hij in de gemeente gedaan had. De voorzitter betuigde hiermee zijn instemming. Vervolgens stelde dezelfde spreker aan de orde of het niet in het belang van de gemeente zou zijn, dat er iemand benoemd zou worden, wonende buiten de gemeente, en dat alle mogelijke invloed daartoe zou worden aangewend. De voorzitter wenste hierover geen debat en wilde tot sluiting van de vergadering overgaan. Hiertegen werd van verschillende zijden geprotesteerd, want de benoeming van een nieuwe burgemeester zou wel degelijk verband houden met het doel van de vereniging: 'Oosterbeek meerdere bekendheid te geven en te trachten het zich vestigen aldaar gemakkelijk en het verblijven aangenaam te maken.'

Prins hield voet bij stuk en ook de overige bestuursleden vonden het beter de bespreking buiten de vereniging te houden. Wel werden de aanwezigen verzocht nog te blijven voor verdere discussie. Bijna allen gaven hieraan gehoor¹. Men was het erover eens dat de nieuwe burgemeester iemand zou moeten zijn 'die niet wordt beïnvloed door gebeurtenissen uit het jongste verleden der gemeente, die niet heeft kunnen deelnemen aan de strijd, die hier in de laatste jaren helaas heeft geheerst, die dus staat buiten alle plaatselijke partijen, die hoog genoeg staat om ook in de toekomst zich daarboven te plaatsen, een vreemdeling dus vooral voor het dorp Oosterbeek, een bekwaam man die men om zijn capaciteiten zal eren en die aller steun zal vinden, wanneer hij zijn krachten aanwendt voor de bloei der gemeente.' Men zou het betreuren indien de minister zou toegeven aan de benoeming van een sollicitant uit de gemeente, waarop enkelen hadden aangedrongen. Het denkbeeld een brief aan de minister te sturen werd terzijde gelegd, omdat slechts personen die financieel onafhankelijk waren zouden willen tekenen, maar anderen uit vrees op een of andere manier te zullen worden getroffen dit zouden nalaten. Men gaf er de voorkeur aan een viertal van de aanwezigen te verzoeken deze zaak bij de minister mondeling te gaan bepleiten².

In de Nieuwe Oosterbeeksche Courant van 8 december 1906 stond ook een verslag van deze vergadering, dat minder terughoudend was bij het noemen van namen. De uitgever en redacteur G. Wolzak was zelf aanwezig geweest.

Volgens hem bleek dat, toen de woordvoerder P. Gebhardt (makelaar) zijn tweede vraag gesteld had, de leiding van de vergadering aan de heer Prins goed was toevertrouwd. 'Hij

1 Op een kopie van de presentielijst staan 42 namen. Moerdijk (red.) *Oosterbeek* 2009, p. 78

2 *Oosterbeeksche Courant* 8-12-1906.

Links op de hoek van het Postpad met de Weverstraat de uitgeverij van G. Wolzak

wist de onzijdigheid der Vereniging goed te handhaven, niettegenstaande de soms zeer onbeschaafde interrupties van Dr. Schuringa en enkele anderen.' 'Na een heftig gekibbel tussen Dr. Schuringa en de heer Prins, wie alle eer toekomt voor zijn strenge handhaving der neutraliteit, sloot de heer Prins de vergadering.' Over de beraadslaging van enkele leden die nog nablevens werd verder geen verslag uitgebracht, behalve dat een commissie bestaande uit G. Romijn (boekhandelaar en uitgever van de Oosterbeeksche Courant), W.H. Waterborg (kastelein van het chique Concordia), J. Th. Kok (gemeenteraadslid) en E.J. van Hoorn (voorzitter van de liberale kiesvereniging) afgevaardigd was 'om de minister bekend te maken met de wens van enige burgers'.

In dezelfde krant van 15 december verscheen vervolgens een verslag van een antirevolutionaire kadervormingsbijeenkomst waarop de voorzitter de VVV vergadering van 6 december ter sprake had gebracht. Volgens hem zou beter zijn geweest als men ronduit gezegd had de gemeentesecretaris niet als burgemeester te wensen. Voor het overige beschouwde hij de kwestie als een onderlinge liberale ruzie waarmee de antirevolutionairen niets te maken hadden. Hiermee was het voor allen duidelijk geworden dat de sollicitatie van Jhr. Nedermeijer van Rosenthal niet door iedereen even enthousiast begroet werd³.

Verlichting voor Oosterbeek; elektrische centrale of gasfabriek

Er was echter meer aan de hand dan al weer een ruzie tussen liberalen die het met elkaar niet eens konden worden. Dit blijkt wel uit de betrokkenheid van het antirevolutionaire gemeenteraadslid Kok. De 'strijd van de laatste jaren' ging er namelijk over hoe Oosterbeek verlicht zou moeten worden. Vanaf omstreeks 1850 werd op steeds meer plaatsen in Nederland gasverlichting geïntroduceerd en tegen het einde van de 19de eeuw was elektrische verlichting als

3 Gelders Archief, archief Kabinet Commissaris, inv. nr. 59.

alternatief ook haalbaar geworden. Gemeenten stonden voor de keus particulieren een concessie te verlenen of zelf de exploitatie ter hand te nemen. Dit laatste had als voordeel dat de tarieven zonder problemen aangepast konden worden en dat er geen (vaak weinig effectieve) juridische stappen nodig waren als de kwaliteit te wensen overliet. De gemeente Renkum had in 1898 aan B. Linn een concessie verleend om in de afdeling Renkum gas te leveren.

De Van Ingenweg te Renkum met op de achtergrond de gashouder van de plaatselijke gasfabriek, foto collectie Gelders Archief Arnhem

Het volgende jaar kwam een aanvraag van B.A. en M. Sanders om een concessie voor een gasfabriek te Oosterbeek, op dezelfde voorwaarden als in Renkum.

In de raadsvergadering van 23 november 1899 werden nu eerst de al langer lopende aanvragen voor een concessie voor een waterleiding en een elektrische centrale voor Oosterbeek behandeld. Op grond van externe adviezen werden deze afgewezen. Dit was niet de eerste keer dat van zulke plannen niets terecht kwam. Het was aanleiding voor Berends om voor te stellen deze voorzieningen nu maar zelf als gemeente aan te pakken en projecten met daarvoor in aanmerking komende fabrikanten nader uit te werken. Vervolgens werd een commissie ingesteld, bestaande uit Van Zoest, Berends en Beuker, die eerst moest onderzoeken of de voorgestelde wijze van exploitatie in het belang van de gemeente zou zijn. Besluiten over de aanvraag van de heren Sanders en een eventuele aansluiting van de afdeling Renkum aan de waterleiding van Wageningen werden aangehouden.

In de raadsvergadering van 29 augustus 1900 bracht de commissie rapport uit. Er werd een vergelijking gemaakt met de energiekosten van de gasfabriek te Renkum. Hoewel kortstondig gebruik duurder was, waren de tarieven bij langdurige afname niet ongunstig. Belang-

rijker was echter dat het elektrisch licht voor het oog aangenamer was en daarnaast andere factoren zoals de mogelijkheid het overal aan te brengen, gemakkelijk aan- en uitdoen, nuttig gebruik (aandrijfkracht voor machines), minder warmte en grotere reinheid. Kortom, het was de energie van de toekomst. In combinatie met de aanleg van een waterleiding zouden de kosten hiervan ook lager kunnen zijn. Exploitatie zou redelijkerwijs levensvatbaar moeten zijn en men zou zich hiervan kunnen overtuigen door zich vooraf van het aantal benodigde aansluitingen te verzekeren.

De uitkomst van het onderzoek waartoe besloten was werd op 29 april 1901 aan de raad voorgelegd. Het was gebleken dat de animo voor aansluiting aan een waterleiding zeer klein was, maar dat er in Oosterbeek wel voldoende belangstelling voor elektrische verlichting bestond. Er waren reeds twee aanbiedingen van firma's die hiervoor in aanmerking wilden komen. Nu was het ogenblik gekomen om hierover deskundig advies in te winnen. Op verzoek van de burgemeester zou deze deskundige ook advies uitbrengen over een aanvraag voor een gewone concessie voor elektrische verlichting die inmiddels was ingediend. De burgemeester maakte ook duidelijk dat wat hem betreft hiermee niet vooruitgelopen werd op een beslissing voor of tegen gemeente-exploitatie.

Nadat in oktober 1902 door de commissie was meegedeeld dat er nu spoedig een eindrapport te verwachten was kwamen B en W in de raadsvergadering van 22 december 1902 opeens met het voorstel een voorlopige concessie te verlenen aan de Laval maatschappij voor een elektrische tram van Arnhem via de Weverstraat naar de Westerbouwing. B en W wilden op de aanvraag ingaan op voorwaarde dat deze maatschappij dan ook voor elektrische straatverlichting en levering van stroom aan particulieren zou zorgen, waartoe ze zich in principe bereid verklaard had. De burgemeester betoogde dat er eindelijk na drie jaar vergeefs wachten ('ze hoorden maar niets') actie ondernomen moest worden. Beuker en Van Zoest vonden het onjuist de commissie nu aan de kant te schuiven. Bij de stemming bleken acht raadsleden voor en twee tegen. De twee aanwezige commissieleden onthielden zich van stemming⁴.

Toen de notulen voorgelezen werden in de vergadering van 25 maart 1903 maakte Schimmelpenninck bezwaar.

*Jhr. mr. F.J.C. Schimmelpenninck,
van 1875 tot 1906 eigenaar van
het landgoed De Keijenberg te Renkum,
foto collectie Gelders Archief Renkum*

4 Van de Born en Kroon uit Renkum waren afwezig, evenals Berends, wiens echtgenote onlangs overleden was.

Hij had betoogd dat het contract met de Laval maatschappij vergeleken zou moeten worden met het rapport van de commissie. Deze stukken zouden moeten circuleren alvorens een beslissing genomen kon worden. Schimmelpenninck, die als laatste vóór de stemming het woord gevoerd had, meende over zijn eigen voorstel en niet dat van B en W gestemd te hebben. Hij nam na deze vergadering het besluit af te treden, omdat hij naar zijn mening wegens hoge leeftijd het lidmaatschap van de raad niet meer 'naar eis' kon waarnemen⁵. Men wist hem er echter toe over te halen op zijn besluit terug te komen en hij nam als enige kandidaat voor deze vacature zijn plaats weer in. In de zelfde vergadering las Berends een uitvoerige brief voor waarin hij memoreerde hoe de commissie telkens B en W en de raad op de hoogte hadden gehouden, om de indruk weg te nemen dat hiervan volgens de burgemeester geen sprake was geweest. Deze bood toen zijn verontschuldigen aan 'indien door hem in de hitte der discussie scherpe woorden zijn geuit voor de leden der commissie, waar dit ook aanleiding zou kunnen geven tot misverstand.'

Hoewel het rapport nu klaar was kon het pas in oktober behandeld worden omdat de Laval maatschappij negen maanden de tijd had gekregen om de plannen rond te krijgen. Uiteindelijk kwam er van deze kant toch geen aanvraag voor een concessie, maar wel in april 1903 één van Jhr. R.W. van der Does, gasfabrikant te Maassluis, voor aanleg en exploitatie van een gasfabriek te Oosterbeek. Zijn hernieuwde aanvraag, nu als inwoner van Oosterbeek, lag weer ter tafel toen op 3 oktober eindelijk een besluit genomen kon worden over de aanbeveling van de commissie. Van der Does wilde een prijs berekenen van 7 cent per m³, aanmerkelijk gunstiger dan de 10 cent per m³ in Renkum. Ook de heren Sanders hadden laten weten hun aanvraag te willen handhaven. De raad had dus de mogelijkheid de plannen voor een gemeentelijke elektrische verlichting te vergelijken met die van een particuliere gasfabriek.

Zoals te verwachten was bleek de voorzitter (de burgemeester) tegen het plan van de commissie te zijn. Volgens hem zou de uitvoering een regelrechte financiële ramp voor de hebben, dan moesten ze dat maar zelf betalen en niet de belastingbetaler voor de kosten laten opdraaien. Hij wilde zeker geen plan dat slechts één van de twee afdelingen zou bevoordelen. Bij aanvaarding zou dit besluit ongetwijfeld voor vernietiging voorgedragen worden. De burgemeester werd gesteund door Reijmer uit Renkum, die vooral de lagere kosten van het gas voor verbruikers benadrukte. Daarentegen waren gemeente worden. Als de rijke Oosterbekers dan zo graag elektrische stroom zouden willen Berends en Van Rappard van mening dat men nu de welgestelde Oosterbekers eens ter wille zou kunnen zijn. Zij betaalden immers het leeuwendeel van de plaatselijke belastingen, ook tot voordeel van de afdeling Renkum. Uiteindelijk bleken slechts de leden van de commissie en Van Rappard voor invoering van elektrisch licht te zijn⁶. Na deze afwijzing wilden B en W de aanvragen voor concessies voor een gasfabriek zelf zo snel mogelijk afhandelen.

5 Oosterbeeksche Courant 25-04-1903.

6 Het Oosterbeekse lid Verburgt was buitenslands.

De plaats van de gasfabriek

Alles wees erop dat Van der Does een goede kans maakte een gasfabriek in Oosterbeek te mogen bouwen. Nu begon men zich ook af te vragen waar zo'n bedrijf gevestigd zou worden. Bij de ingekomen stukken voor de raadsvergadering van 30 december 1903 was een adres van mevrouw Kneppelhout en meer dan 200 andere ingezetenen met het verzoek de gasfabriek niet te willen oprichten in het zuidelijke gedeelte van het dorp bij de Westerbouwing. De burgemeester schoof het verzoek terzijde met de opmerking dat niemand nog wist waar de gasfabriek zou komen, alsof de gemeenteraad niet nu al zou kunnen bepalen waar die in elk geval niet moest komen. In januari 1904 werden de leveringsvoorwaarden in de raad besproken en op 17 maart na bijstelling vastgesteld. Van Rappard wilde er toen nog de voorwaarde aan toevoegen dat de plaats waar de gasfabriek zou komen nadere goedkeuring van de raad behoeft. Hij kreeg alleen Berends mee⁷. Het was toen al lang bekend dat Van der Does een voorlopig koopcontract afgesloten had voor een perceel aan de Benedendorpsweg, maar officieel bleek men van niets te weten.

Ursula Martha Kneppelhout-van Braam

Zowel de heren Sanders als Van der Doel kregen nu de gelegenheid schriftelijk te reageren op de vastgestelde voorwaarden en de prijs van het gas alsmede de vergoeding bij overname nader in te vullen. Toen in de vergadering van 24 maart de enveloppen geopend werden bleken de heren Sanders geen bedragen te hebben ingevuld omdat ze niet akkoord gingen met de voorwaarden, maar dat ze in het belang van de gemeente dit niet eerder naar buiten hadden willen brengen. Na in besloten zitting het voorstel van Van der Does besproken te hebben werd besloten dat hij de fabriek zou mogen bouwen en exploiteren.

Mevrouw Kneppelhout had aangekondigd geen vrije wandeling meer toe te staan op de Hemelsche Berg als de gasfabriek tegenover het park aan de Benedendorpsweg gebouwd zou worden en dit was wat nu gebeurde. Op 2 april werd een extra vergadering van de

7 Schimmelpenninck, Verburgt en Van Zoest waren afwezig. De ontslagbrief van Van Zoest vanwege emigratie werd in de vergadering van 24 maart behandeld.

VVV gehouden om deze voor het toerisme rampzalige situatie te bespreken. Van der Does zei dat toen ongeveer drie maanden geleden bekend werd dat hij zijn oog had laten vallen op het perceel aan de Benedendorpsweg, op de sociëteit de heer Prager (blijkbaar de eigenaar) hem namens mevrouw Kneppelhout gevraagd had of hij genegen zou zijn dat perceel te ruilen met een ander stuk grond, waarin hij direct toestemde.

Hij had er vervolgens niets meer over gehoord. Kok 'die jarenlang de heer en mevrouw Kneppelhout heeft gediend, en het vertrouwen van de eigenaresse van de Hemelsche Berg bezit' gaf een nadere toelichting bij haar standpunt. Wat Van der Does meedeelde over een ruiling berustte op een misverstand. Zij had hem willen vergoeden wat hij had moeten betalen aan Prager als hij van de koop zou afzien. Zij stelde nu voor het perceel tegen alle door hem gemaakte kosten over te nemen, zodat hij een geschikter plek kon zoeken. Als Van der Does contact had opgenomen met mevrouw Kneppelhout in een zaak die toch van zo groot belang voor hem was zou alles misschien anders gelopen zijn.

Toen kreeg Van Rosenthal (de gemeentesecretaris) het woord. Hij zei bij het gesprek tussen Prager en Kneppelhout aanwezig te zijn geweest en dat Van der Does nog steeds bereid was tot een ruiling. Volgens hem waren er twee mogelijkheden. Het bestuur van de VVV kon samen met Van der Does een ander stuk grond zoeken of een commissie van ingezetenen kon mevrouw Kneppelhout vragen haar besluit in te trekken. Kok en vele anderen vonden dat dit niet zo maar kon. Mevrouw Kneppelhout had haar beslissing, die haar veel moeite had gekost, na lange aarzeling en op aandrang van haar familieleden genomen. Van der Does stemde uiteindelijk in met een voorstel van Van Rappard om de volgende twee weken te willen uitzien naar een ander terrein en als hij dat zou vinden af te zien van een vestiging bij de Hemelsche Berg⁸. Aansluitend vond een vergadering van de directie van de gasfabriek plaats waar Van Rosenthal zich ook bijgevoegd zou hebben⁹.

Binnen enkele dagen vond Van der Does een terrein bij het station Oosterbeek Laag. Hij wilde de fabriek verplaatsen op enkele voorwaarden, waarvan de voornaamste was dat de prijs voor particulieren, die 7 cent per m³ was, 9 cent voor lichtgas en 6 cent voor kookgas zou worden. Het VVV bestuur diende toen een verzoek bij de gemeenteraad in om de concessievoorwaarden in deze zin te wijzigen. Het werd gesteund door een ander adres van ingezetenen voorzien van 370 handtekeningen. In een tweede adres van 130 ingezetenen werd gevraagd niet op het verzoek van de VVV in te gaan omdat een hogere prijs niet zou opwegen tegen de voordelen van verplaatsing. B en W verklaarden tegenover de raad beslist geen hogere prijs voor gas te willen accepteren. Direct hierna kon Van Rappard namens mevrouw Kneppelhout meedelen dat de Hemelsche Berg weer opengesteld zou worden. Immers de hogere prijs van het gas die verplaatsing van de fabriek zou meebrengen zou schade toebrengen aan de burgerij, terwijl het toch altijd het streven van haar overleden echtgenoot en van haarzelf geweest was het welzijn van Oosterbeek te bevorderen. Een deputatie naar

8 Oosterbeeksche Courant 9-4-1904.

9 Aantekeningen van de commissaris van de koningin naar aanleiding van een onderhoud met E.J. van Hoorn en G. Romijn over de benoeming van een nieuwe burgemeester 15-1-1907. Gelders Archief, archief Kabinet Commissaris inv. nr. 59.

Den Haag had 'met zeer grote moeite mevrouw Kneppelhout tot deze stap bewogen¹⁰.' Overigens gaf ze haar verzet tegen de plaats van de gasfabriek niet op.

Nadat de Hinderwetvergunning was afgegeven vond op 14 mei 1904 de aanbesteding plaats. Er waren elf gegadigden, maar Van der Does gunde het werk aan W. Degen die, nadat de bedragen waarvoor ingetekend was bekend waren gemaakt, hem benaderd had met een nog lager aanbod. In een ingezonden brief werd door de betrokkenen krachtig geprotesteerd deze handelwijze die 'de toets van rechtvaardigheid en fatsoen' niet kon doorstaan¹¹. Toen de fabriek klaar was kon de exploitatie toch nog niet ter hand genomen worden, omdat door enige omwonenden in beroep was gegaan tegen de verlening van deze vergunning. Tijdens de behandeling werd duidelijk dat weliswaar 'vrees voor ontsiering van natuurschoon' geen grond voor weigering zou kunnen zijn, maar dat vanwege formele tekortkomingen de vergunning toch ongeldig was. Zo was nagelaten het concept voor te leggen aan de gezondheidsinspectie¹².

Op 7 januari 1905 werd een nieuwe vergunning afgegeven, die wel aan de eisen voldeed en ook tegemoet kwam aan enkele concrete bezwaren. Maar ook hiermee waren omwonenden het niet mee eens. B en W weigerden echter hun schriftelijk ingediende bezwaren als zodanig te erkennen, omdat deze niet mondeling toegelicht waren op de dag en het tijdstip die hiervoor vastgesteld waren. Nogmaals werd in beroep gegaan, maar in juli werd bekend dat het om de door B en W genoemde reden niet ontvankelijk was verklaard¹³. Pas na enkele maanden kwamen B en W erachter dat het beroep geen opschortende werking had en op 1 april kon toen eindelijk de gaslevering beginnen.

Burgemeester Van Toulon van der Koog had dus alles in het werk gesteld om maar te verhinderen dat de gemeente een direct belang zou nemen in een openbaar nutsbedrijf, zoals voorgesteld door de commissie Berends. Toen de commissie bijna klaar was met haar rapport had hij behandeling verhinderd door een voorlopige concessie voor de Laval maatschappij door de raad te laten aannemen. Zijn houding tegenover de plannen van Van der Does was meer dan welwillend geweest en volgens velen had hij de belangen van de concessionaris zwaarder laten wegen dan die van de inwoners van Oosterbeek. Alleen het optreden van Van Rappard, zelf door het huwelijk van zijn zuster nauw verbonden met de familie Kneppelhout, had nog kunnen verhinderen dat de Hemelsche Berg niet gesloten was gebleven. Blijkbaar was ook de rol van de gemeentesecretaris in deze aangelegenheid voor veel inwoners een voldoende reden om hem ongeschikt te achten als opvolger van deze burgemeester. De burgemeester zag in het gebeurde aanleiding om te bedanken als ere-voorzitter van de VVV en ook de gemeentesecretaris legde zijn functie als bestuurslid van deze vereniging neer. In zijn plaats werd Berends gekozen¹⁴.

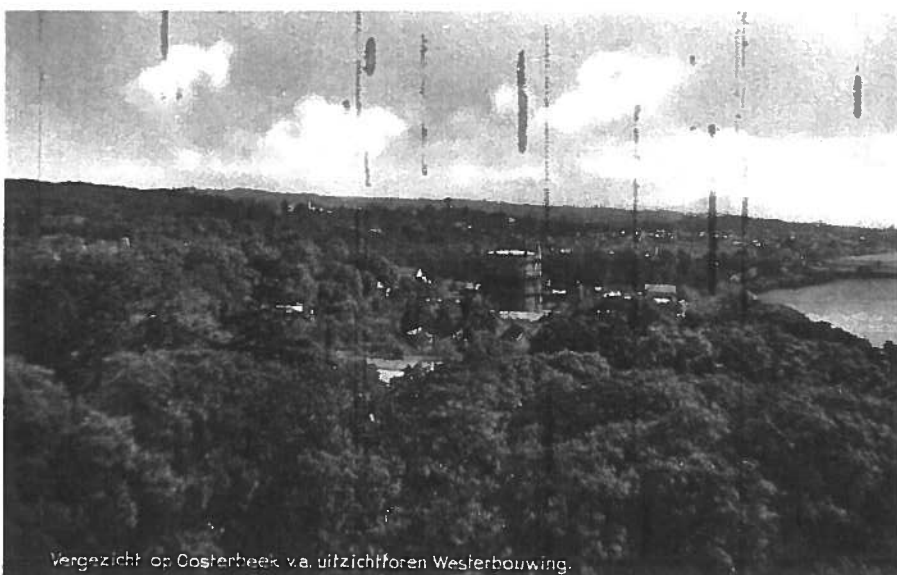
10 Oosterbeeksche Courant 23-4-1904.

11 Oosterbeeksche Courant 21-5-1904.

12 Oosterbeeksche Courant 22-10-1904.

13 Er moet hierover onduidelijkheid bestaan hebben. In 1907 werd het nodig gevonden voortaan in officiële bekendmakingen expliciet te vermelden dat zonder mondelinge toelichting geen hoger beroep mogelijk was.

14 Oosterbeeksche Courant 8-4-1905.

Vergezicht op Oosterbeek v.a. uitzichtoren Westerbouwing.

*Zicht vanaf de
Westerbouwing
op de Oosterbeekse
gasfabriek aan de
Veerweg*

De voordracht van de commissaris van de koningin

De audiëntie bij de minister ging niet door. Wel hadden op 15 januari 1907 E.J. van Hoorn en G. Romijn een onderhoud met de commissaris van de koningin¹⁵. Zij kwamen met verschillende grieven tegen de gemeentesecretaris. De directeur van de nieuwe gasfabriek in Oosterbeek was zijn vriend en men vreesde dat hij als burgemeester de hand zou lichten met geregeld toezicht op de kwaliteit van het gas¹⁶. Ook was er sprake van wanorde op de secretarie en dit zou zo blijven als de gemeentesecretaris burgemeester werd. Ten slotte werd eraan getwijfeld of hij zich wel zou kunnen onttrekken aan de invloed van enkele heren met wie hij op de sociëteit omging, die hem zouden 'verhinderen vele zaken te verbeteren die verbetering behoeven'¹⁷.

De sociëteit die hier bedoeld werd was de Herensociëteit die in 1905 van hotel Schoonoord verhuisd was naar Concordia, waar men de beschikking had over een eigen zaal. Behalve deze sociëteit voor de Oosterbeekse elite bestond er ook een burgersociëteit voor minder deftige mensen. Het idee dat de sociëteiten van die tijd niet slechts dienstbaar waren aan de gezellige omgang tussen mannelijke standsgenoten, maar ook gebruikt werden voor allerlei informeel overleg ter voorbereiding van politieke besluitvorming of zakelijke overeenkomsten was wijd verbreid en niet uit de lucht gegrepen. Omdat het besloten clubs waren kon men hier ook de wetgeving op kansspelen omzeilen. Sommige sociëteiten, zoals de befaamde De Witte in Den Haag, hadden (terecht) in dit opzicht een slechte reputatie¹⁸. Uit aantekeningen die door de commissaris gemaakt zijn blijkt dat bij de commissieleden de indruk bestond dat ook in Oosterbeek het dobbelen een geliefde bezigheid was.

15 Moerdijk (red.) Oosterbeek 2009, p. 41.

16 Dat zij het goed met elkaar konden vinden was nog een keer gebleken toen deze heren het initiatief hadden genomen om een aparte school voor de hogere standen te stichten (Oosterbeekse Courant 3-3-1906).

17 Zo was er was nog steeds geen drinkwaterleiding in de gemeente.

18 Furnée Vertier 2012, p. 217-225.

Café-restaurant Concordia op de hoek van de Utrechtseweg/ Prins Hendrikstraat

Hoewel de commissieleden nog diezelfde dag de commissaris een lijst toezonden van de deelnemers aan de vergadering van 6 december, met vermelding van hun beroep, om te laten zien 'dat hetgeen men U omtrent de aanwezigen had meegedeeld niet juist is', meende de commissaris in zijn brief van 9 februari aan de minister dat zij 'nu juist niet tot de meest bezadigde elementen der bevolking behoren.' Het blijken vooral neringdoenden, handelaren, kasteleins, pensionhouders en ambachtslieden geweest te zijn, waar verder niets op aan te merken viel. Het waren echter geen heren, maar burgers die, op een enkele uitzondering na, niet als 'particulieren' van hun kapitaal konden leven.

De commissaris had zijn licht ook opgestoken bij de aftredende burgemeester die van mening was dat persoonlijke grieven een belangrijke rol speelden.

Van Rosenthal was er verantwoordelijk voor geweest dat er een openbare aanbesteding kwam voor de kantoorbehoeften van de secretarie, die voorheen tegen overdreven hoge prijzen door Romijn waren geleverd. Deze voorstelling van zaken is niet juist. Het was de raadscommissie die de behandeling van de begroting voor 1903 had voorbereid die wenste dat de levering van bureaubehoeften, schoolboeken en leermiddelen openbaar aanbesteed zou worden. Dit werd toen door B en W toegezegd. De secretaris zal dit besluit vervolgens uitgevoerd hebben.

Een andere grief betrof de aanbesteding van de villa die Van Rosenthal had laten bouwen. Hij had door J. van Burk, W. Degen en H. Vonk bestek laten opmaken, maar terecht de bouw niet aan een van deze heren gegund, omdat die onderling hadden afgesproken hun aannemingsom met een flink bedrag te zullen verhogen, om dit geld dan later te kunnen verde-

Burgemeester Jhr. Johan Theodoor Hendrik Nedermeijer ridder van Rosenthal temidden van zijn dienders voor het gemeentehuis aan de Utrechtseweg, hoek Jan van Embdenweg

gang van zaken door drie andere Oosterbeekse aannemers, Zuiderhoek, Langelaar en Jansen, in een ingezonden brief in de Oosterbeeksche Courant krachtig geprotesteerd was²⁰.

Wat betreft de wanorde op de secretarie had de commissaris zelf kunnen vaststellen dat de gemeentelijke administratie (op papier) goed op orde was, maar dat de huisvesting te wensen overliet. De drie ambtenaren en de secretaris beschikten maar over één kantoorruimte. 'Dat bevordert niet de geregelde gang van zaken en kan voor het publiek ook minder aangenaam zijn.' Maar dit kon veranderd worden en zou ook wel gebeuren als de wat zuinige gemeenteraad de nodige gelden zou verschaffen. Wat de commissaris ontging was dat het invoeren van mutaties in de administratie te wensen overliet, zoals een raadscommissie in 1911 te horen kreeg. 'De 1^e ambtenaar ter secretarie gaf ons desgevraagd te kennen, dat, toen hij 1 februari 1909 in dienst der Gemeente kwam, de indruk die hij kreeg van de "Bevolking" en het bijhouden der Bevolkingsregisters – al viel een en ander hem later ook mee – niet gunstig was.' Dit belangrijke deel der gemeenteadministratie leed volgens hem onder onvoldoende leiding en controle der volontairs [stagiairs]²¹.

In zijn brief aan de minister repte de commissaris met geen woord over de toch in de pers nadrukkelijk naar voren gebrachte wens naar een absoluut onpartijdige burgemeester²². Merkwaardig is ook dat de commissaris zoveel waarde hechtte aan het oordeel van Van Toulon van der Koog, terwijl hij de minister voorhield nog steeds te betreuren dat in 1893 zijn advies voor de opvolging van burgemeester Van Embden niet was opgevolgd. Hij behoorde toen niet tot

19 Moerdijk (red.) Oosterbeek 2009, p. 41; Gelders Archief, archief Kabinet Commissaris, inv. nr. 59.

20 Oosterbeeksche Courant 8-4-1905. Van Burk, Langelaar en Zuiderhoek waren aanwezig op de protestvergadering van 6 december.

21 Oosterbeeksche Courant 6-5-1911.

22 Hiervan was ook melding gemaakt in de Nieuwe Arnhemsche Courant van 2 december 1906, die als bijlage aan de brief voor de minister was toegevoegd.

de twee meest geschikte sollicitanten die op de voordracht stonden²³. Het was juist 'met het oog op de zenuwachtige toestand van de burgemeester' dat de raad aan Jhr. Nedermeijer van Rosenthal de voorkeur had gegeven bij zijn benoeming als secretaris in 1901, omdat deze de indruk gaf 'flink te zijn.' De commissaris vond dat de secretaris deze verwachting niet teleurgesteld had. Hij was met beleid opgetreden 'hetgeen vooral bij het zenuwlijden van de burgemeester soms zeer moeilijk was.'

De commissaris noemde ook anderen die bij hem juist gepleit hadden voor de benoeming van Van Rosenthal: C.A. Prins, dr. C.L. Reuvens, notaris J. Karseboom, N.J.K. van Hasselt, eigenaar van het landgoed De Oorsprong, L. van der Valk, gereformeerd predikant, Baron van Wijnbergen, lid van de Tweede Kamer voor het district Elst, en zijn eigen kabinetschef, mr. C.H. Beels (schoonzoon van Jhr. Schimmelpenninck uit Renkum). Daar stond het oordeel van M. Sanders, lid van de Provinciale Staten voor de antirevolutionaire partij, tegenover.

Hij vreesde 'dat deze sollicitant op den duur niet zelfstandig genoeg, niet met genoeg prestige zou optreden, en zou daarom liever een vreemde aan het hoofd der gemeente zien gesteld.' Het is niet duidelijk in hoeverre deze personen uit eigen beweging de commissaris benaderd hadden of juist door hem uitgenodigd waren hun mening te geven.

De twee andere kandidaten op de voordracht waren Jhr. Mr. H.G. van Holthe tot Echten en Mr. W. Roosmale Nepveu²⁴.

Van Holthe tot Echten was wethouder in Assen en 'zou wellicht te weinig bevrediging vinden in het werk als plattelandsburgemeester met de vele kleine belangen die er zijn'. Roosmale Nepveu, burgemeester te Putten, was ook een goede kandidaat. De commissaris van de koningin wilde op grond van zijn overwegingen geen onderlinge rangorde vaststellen en daarom werd de aanbeveling in alfabetische orde opgesteld²⁵. De minister benoemde Van Rosenthal.

Dominee Leendert van der Valk, van 1904 tot 1910 predikant van de gereformeerde kerk aan de latere Van Toulon van der Koogweg te Oosterbeek.

23 Gelders Archief, archief kabinet Commissaris inv. nr. 42 (14 februari 1893, nr. 24). Deze benoeming zal wel op voorspraak van zijn zwager, het kamerlid M. Tydeman jr. tot stand zijn gekomen. Zie: De Jong *Electorale cultuur* 2005, p. 45.

24 In 1910 zou hij burgemeester van Apeldoorn worden.

25 Uit verbeteringen in het concept van de brief die zich in het archief van de commissaris bevindt blijkt dat deze aanvankelijk van mening was dat Van Rosenthal als eerste op de voordracht moest staan.

De installatie

De installatie vond op 26 februari plaats te Renkum, waar, afwisselend met Oosterbeek, de raadsvergaderingen in de openbare lagere school gehouden werden. De verslaggever van de Oosterbeeksche Courant zag onder meer de burgemeester van Doorwerth en, uiteraard, de voorzitter van de plaatselijke feestcommissie, oud-wethouder Kamperdijk en vele notabele ingezetenen van Renkum met hun dames. Ook uit Oosterbeek waren enkelen gekomen om de plechtigheid bij te wonen, o.a. de heren Van der Does, Karseboom, Reuvens, Van Hasselt en Van Laer. Karseboom, Reuvens en Van Hasselt waren door de commissaris van de koningin genoemd als voorstanders van de benoeming. Van der Does en Van Laer hadden op de secretarie steun gezocht en gevonden voor hun zakelijke belangen. W.A. van Laer was in 1898 aan de Pietersbergseweg (op nr. 38) komen wonen, wellicht om toezicht uit te oefenen op een konijnenfokkerij waarvan hij eigenaar was, maar dit bedrijf had hij in 1899 al weer verkocht. In 1905 had hij op de Paasberg een melkinrichting geopend. In 1906 werd deze omgezet in een NV, waarvan Mr. A.A. Loopuijt, eerste ambtenaar ter secretarie en vanaf 1907 gemeentesecretaris, commissaris was geworden. Nadat in 1907 Van Laer uit Oosterbeek was vertrokken trad hij op als zijn zaakwaarnemer en maakte zelfs tijdens kantooruren hier tijd voor vrij²⁶.

*Jhr. Mr. Hendrik Gerard van Holthe tot Echten.
Liet in 1930 het huis Hoog-Oorsprong aan de Utrechtseweg te Oosterbeek bouwen. Grootvader van de latere burgemeester van Renkum jhr. Henric Gerrit van Holthe tot Echten.*

Heren en burgers

Het protest tegen de benoeming van Van Rosenthal lijkt ingegeven te zijn door een gevoel van onbehagen over de afhankelijkheid van hard werkende gewone burgers van een vermogende elite, die ook bestuurlijk de touwtjes in handen hield. Dit werd in de hand gewerkt door de opvatting, gedeeld door de commissaris van de koningin, dat een burgemeester niet van zijn salaris afhankelijk hoorde te zijn om zijn stand te kunnen ophouden. Een inwoner merkte dan ook op dat zulke invloedrijke kringen hun macht konden uitoefenen omdat 'de keuze van gemeenteraadsleden en van bestuursleden van verenigingen wordt beheerst door de invloed van tal van personen, die door bedrijf als anderszins afhankelijk zijn van anderen²⁷.' Hoe reëel de vrees voor mogelijke represailles gevonden werd blijkt uit de berichtgeving over de protestvergadering in de Oosterbeeksche Courant. Slechts financieel onafhankelijken zouden een protestbrief aan de minister willen ondertekenen.

Ook andere conflicten wijzen erop dat deze situatie niet langer vanzelfsprekend gevonden werd. In 1903 werd de bloemist J. Vellinga niet herkozen als lid van het bestuur van de VVV. De vergadering gaf de voorkeur aan W.A. van Laer.

26 Oosterbeeksche Courant 14-1-1905; 24-11-1906; 6-5-1911.

27 Ingezonden brief, Oosterbeeksche Courant 27-6-1903.

Zicht op de akkers waar na WOII de Talsmalaan zou worden aangelegd. Links daarvan de Pietersbergseweg met voor de bocht naar Overzicht de villa op nummer 36, het woonhuis van W.A. van Laer. Rechts daarvan de boerderij De Meije

Uit protest stapte het hele bestuur op. Zij bleven solidair met Vellinga die naar hun oordeel zijn beste krachten aan de vereniging had gewijd. Een nieuw bestuur trad aan waarin (blijkbaar als compromis) Vellinga noch Van Laer zitting hadden. Dit bestond toen uit Sloet, voorzitter, Van Rappard, secretaris, Van Rosenthal, penningmeester en verder nog Romijn, Van Hoorn, Valkenburg en Zuiderhoek. Nieuwe leden waren H. Valkenburg (onderwijzer) en G. J. Ph. Zuiderhoek (aannemer)²⁸.

Het was onder dit bestuur dat in 1904 geprotesteerd werd tegen de plaats van de gasfabriek, waarna Van Rosenthal ontslag nam en vervangen werd door Berends. In 1906 bestond het bestuur uit C. A. Prins, voorzitter, G. Romijn, secretaris, O.G. Scharf (pachter van de Westerbouwing), penningmeester, en verder nog Berends, Van Hoorn, Valkenburg en Zuiderhoek. Romijn, Van Hoorn, Valkenburg en Zuiderhoek stonden ook op de presentielijst van de vergadering van 6 december. Na deze vergadering bedankte Prins en moest een nieuwe voorzitter gekozen worden. Dit werd na een tweede vrije stemming Dr. P. Schuringa met 27 van de 48 uitgebrachte stemmen. Wie de andere kandidaten waren is niet bekend²⁹.

28 Bouwde o.a. de villa Overzicht voor Mathijs Sanders en het aan de Utrechtseweg gelegen Amsterdamsch Koffiehuis.

29 Oosterbeeksche Courant 23-3-1907.

Eveneens in 1903 was er een bestuurscrisis in de afdeling Oosterbeek van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw. Deze vereniging was met name actief op het gebied van de landbouwvoorlichting. Vooral grote boeren en grondbezitters waren lid, maar ook andere notabelen die geïnteresseerd waren in plattelandsontwikkeling. In Oosterbeek waren er 68 leden. Vanwege problemen bij de voorbereiding van een landbouwtentoonstelling had Van Laer, de secretaris, bedankt en was opgevolgd door Van Rappard. Hij werd toen bij een periodiek aftreden als voorzitter gekozen in plaats van Van Hoorn. Er was een grote opkomst geweest van leden die bij andere gelegenheden weinig interesse hadden getoond. Hierop protesteerde de eveneens als bestuurslid aftredende Huisman. Als de leden die anders afwezig waren een verdienstelijk voorzitter als Van Hoorn lieten vallen hoefden ze hem ook niet te herkiesen. Ook Van Rappard legde daarop zijn functie neer uit protest. Toen één van de ook aanwezige landbouwers meende dat Van Laer toch wel zijn best had gedaan voor de tentoonstelling deed Van Hoorn een boekje open.

"Toen vóór de tentoonstelling het praatje liep, dat ik de zaak verkeerd stuurde, en de heer Van Laer zó ontevreden was, dat hij wilde bedanken, ben ik naar hem toe gegaan, en heb getracht te weten te komen, wat hij verlangde. Het slot van onze besprekingen was, dat de heer Van Laer zei: 'Laat die verdomde boeren naar de maan lopen; op de avond van de tentoonstelling ontvangt ge van mij een brief, waarin ik bedank!'"

De vergadering eindigde wanordelijk. Na sluiting bedankten 27 leden, waaronder het voltallig bestuur. De rehabilitatie van Van Laer, waar de meerderheid op uit was, was volledig mislukt. Hij trok hieruit de conclusie dat hij zich maar beter kon terugtrekken³⁰. Van Hoorn keerde terug als voorzitter en Van Rappard als secretaris.

Van Hoorn was Van Rappard, na diens onverwacht vertrek, opgevolgd als voorzitter van de liberale kiesvereniging Burgerplicht. Het was mede aan hem te danken dat toen dr. P. Schuringa en niet kolonel C.A. Prins kandidaat gesteld werd voor de ontstane vacature in de gemeenteraad. Het was te voorzien geweest dat de liberalen hopeloos verdeeld geraakt zouden zijn als Schuringa als kandidaat van Oosterbeeks Belang tegenover Prins zou hebben gestaan. Waarschijnlijk zou een confessionele kandidaat dan de zetel hebben kunnen bemachtigen. Gezien de ervaringen van Van Hoorn bij de bestuurscrises in 1903 is het niet ondenkbaar dat hij ook vanwege de persoon zelf de kandidatuur van Schuringa verwelkomd had. Schuringa had overduidelijk getoond zich niets van de bestaande machtsverhoudingen in Oosterbeek te willen aantrekken. De komende jaren zou hij de koers van de liberalen gaan bepalen en daarbij blijven steunen op de oppositie die de benoeming van Van Rosenthal als burgemeester had afgewezen.

30 Oosterbeeksche Courant 5-12 -1903.